

*Akdeniz Üniversitesi İlâhiyat
Fakültesi Felsefe ve Din
Bilimleri Bölüm Seminerleri - 4*

Konuşmacı

Doç. Dr.

Rıfat ATAY

(Akdeniz Ü. İlahiyat Fak. Felsefe ve Din Bilimleri Din Sosyolojisi)

**27 MAYIS DARBESİ:
SEBİLÜRREŞAD DERGİSİ
TEMELİNDE DARBE,
BASIN, DİN VE SİYASET**

19 Kasım 2018 / 17:00

**Yer: İlâhiyat Fakültesi A/Blok
5. Kat Toplantı Salonu**

27 Mayıs 1960 Darbesi'ne Sebilürreşad Dergisi'nin Bakışı

Rıfat Atay

Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Antalya rifatay@akdeniz.edu.tr

Henüz bir asrını doldurmamış, genç sayılabilecek Türkiye Cumhuriyeti'nin yakın tarihi ne yazık ki 1960'tan bu yana değişik darbelere sahne olagelmıştır. Bunların ilki olması açısından 27 Mayıs 1960 darbesi daha da önemlidir. Yakın zamanda yaşadığımız 15 Temmuz 2016 Darbesi'nde başta basın olmak üzere halkın direnişinin nasıl sonuçlar ürettiği ve üretebileceği ispatlanmıştır. Bu meyanda başta Cumhurbaşkanımız R. Tayyip Erdoğan'ın cesareti ve halkı direnmeye çağırması esas adımın atılmasını sağlayan temel girişim olmakla beraber bu çağrının basın yoluyla halka iletilmesi darbelerin gidişatında basının nasıl hayati rol üstlenebileceğinin göstergesidir.

Cumhuriyet tarihinde demokrasiye ilk müdahale olması açısından 27 Mayıs 1960 darbesi hem halkı hem de siyasetçi ve yöneticileri hazırlıksız yakalamıştır. Öyle ki, dönemin başbakanı rahmetli Adnan Menderes'e (1899-1961) ordunun kendisini devireceği haberi verilince, "Böyle bir şey olmaz, Türk ordusu müstemleke ordusu değildir," demiştir. Çünkü İstiklal Harbi'ni kazanan, İstiklal Marşı'nı kendisine ithaf ettiğimiz ordu bu ordudur; müstemleke güçlerini Çanakkale Boğazi'ndan geçirmeyen yine onlardır. Ancak aynı ordunun 27 Mayıs müdahalesini gerçekleştirmesiyle beklenmeyen ve istenmeyen bu vakianın Cumhuriyet tarihinde bir örnek de oluşturarak çok acı bir gerçeğe dönüştüğünü bilmekteyiz.

Acaba böylesine önemli bir olay karşısında, dönemin hayli etkin yayın organlarından *Sebilürreşad*'in tutumu nasıl olmuştur? İzlediği dindar yayın siyaseti yüzünden İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanarak mağdur edilen dergi yönetiminin bu anti-demokratik müdahaleye bakışı nasıl şekillenmiştir? İhtilalin din ve din adamları ile olan ilişkisi dergiye nasıl yansımıştır? Tebliğde, bu tür soruların cevabı detaylı bir şekilde ortaya konulmaya çalışılacaktır. Dokümanter analiz yöntemi kullanılarak, derginin önce, ihtilalden sonra yayınlanan 52 sayısı, sonra da ilgili bütün sayıları gözden geçirilecektir. Bu bağlamda tebliğin kapsamını 27 Mayıs İhtilali ve *Sebilürreşad Dergisi* oluşturmakta ise de darbeye konu olan şahıslarla ilgili önceki sayılar da dikkate alınacaktır. Tebliğin amacı, basın, darbe, din ve siyaset ilişkileri üzerinden dönemin bir zihniyet analizini ortaya koyarak, bunların günümüze ne tür ışıklar sunabileceğini tespit etmektir.

Anahtar Kelimeler: Darbe, Sebilürreşad, Din, Siyaset, Dini Söylem

27th May 1960 Military Coup According to Sebilurreshad Journal

Awaiting a century yet, what could be considered as still young, the recent history of the Republic of Turkey has been the scene of various coups since 1960. In terms of their emergence, the May 27, 1960 coup is even more important because it is the first one in the history of the Turkish Republican. It has been proven how the people's resistance, especially the press, produced and can produce important results as of the recent July 15, 2016 coup attempt. This initiative is an indication of how the press can play a vital role in the course of any coup attempt through its communication of the President's message to the public, in addition to the courage of President R. Tayyip Erdogan in achieving the basic initiative to mobilise the mass to resist the coup.

In terms of the first intervention of democracy in the Republican history, the May 27, 1960 coup caught both the people and the politicians and the leaders unprepared. So much so that

when the prime minister Adnan Menderes was informed that the army was going to take over himself, he said, “Such a thing will not happen, the Turkish army is not the army of the invaders”. Because this was the army that won the Independence War and dedicated the National Anthem to itself and did not allow to pass the forces of the occupiers from the Dardanelles Straits. However, we are aware of the unexpected and undesirable fact of the same army's May 27th intervention by turning it into a very bitter truth by forming an example in the Republican history.

How was the attitude of *Sebilürreşad*, as one of the highly effective periodicals of the period, in the face of such an important event? How has the magazine's view of this anti-democratic intervention viewed as victimized by the Court of Independence due to its religious publishing policy? How was the relation of the revolution with religion and clergy reflected in the journal? In the paper, the answer of such questions will be tried to be presented in detail. By using the documentary analysis method, primarily the 52 issues of the magazine published after the revolution and then all related numbers will be studied. In this context, although the scope of the communiqué is constituted by 27 May Revolution and *Sebilürreşad* Magazine, the previous numbers about the people subject to the coup d'etat will also be taken into consideration. The purpose of the paper is to determine what kinds of lights can be reflected to to-day by presenting an analysis of the mind of the period through the press, coup, religion and political relations.

Keywords: Military Coup, Sebilurresad, Religion, Politics, Religious Discourse

Giriş

İkinci dönem yayın hayatına harf inkılabından sonra Latin harflerle yine Eşref Edib Fergan (1882-1971) önderliğinde devam eden *Sebilürreşad Dergisi* 1948-1966 yılları arasında 362 sayı çıkmıştır. Her sayısı genellikle 16 sayfadan müteşekkildir. İlk sayısı (Cilt 1, No. 1) 1 Mayıs 1948, son sayısı (Cilt 15, No. 362) Şubat 1966 tarihini taşımaktadır. (Albayrak, 2012). Derginin “tarihten gelen yayının misyonunu güçlü bir şekilde devam etmek” amacı ile yeniden yayınlanmasını temin etmek üzere Mart 2017 tarihinde *Sebilürreşad Limited Şirketi* kurulmuş ve yayına başlamıştır. (<https://www.sebilurresad.com.tr>, erişim, 03.03.2017)

Derginin 27 Mayıs Darbesi'nden sonraki ilk sayısı Haziran 1960 tarihli'dir. Dergi yönetimi kapağa Pakistan'da yer alan tarihi bir eserin resmini koymayı seçse de bu ilk sayıda darbeyi doğrudan konu alan sadece iki makale yer almıştır. Muhtemelen Eşref Edib tarafından kaleme alınan uzunca makale “İlahi Kanunlar Şaşmıyor” başlığını taşımaktadır. İkinci makale ise Ali Fuat Başgil'in (1899-1967) *Yeni Sabah*'ta yayınladığı “Din ve Vicdan Hürriyeti” ve “Laiklik” konusundaki çalışmalarından oluşmaktadır.

Darbenin kendini daha doğrudan hissettirdiği sayı Temmuz 1960 tarihli 311 nolu sayıdır. Kapakta Milli Birlik Komitesi (MBK) Reisi ve Devlet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel (1895-1966) yazısı ile Gürsel'in üniformalı resmi yer almaktadır. Bu sayı dışında darbe ile ilgili doğrudan bir resmin yer aldığı başka bir kapak yoktur. İçerik olarak ise 311 nolu sayı, “Dine hiçbir suretle müdahale edilemez” başlıklı resmi tebliğ; “Milli Birlik Komitesinin hedefi” (Albay Mucip Ataklı); “Radyolarımızda dini yayınlar,” (Yarbay Ahmed Yıldız, ki 316'da senatör olarak kendisine uzunca bir cevap da var); Din ve Vicdan Hürriyeti (Nezihe Araz) adlı makalelerden oluşmaktadır.

Darbeden sonraki 52 sayı incelendiğinde, derginin genel duruş itibarıyla, darbecilerden fazla muzdarip olmadığını ve olup bitenle-din diyanet dışında fazla ilgilenmediğini söylemek mümkündür. Aksine, derginin sahibi Eşref Edib'in İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmasına sebep olan Celal Bayar üzerinden bir intikam söylemi geliştirerek darbe mağdurları ile

hesaplaştığı ifade edilebilir. Bu bağlamda bazı sayılarda konu ile ilgili birkaç paragraflık yazıları görmek mümkündür (No. 312, 330, 339, 355). İlâveten “Sebilürreşad’ın Romani” adlı yazı dizisi sık sık sayılarda yerini almaktadır ki bu da Bayar ve ekibi ile hesaplaşmanın başka bir yoludur (332, 335, 338, 339).

Yassıada yargılamaları ve kararları dergide bir defa yer bulabilmiştir (No. 321). Yassıada başsavcısının bir duruşmada söylediği sözü üzerine *Yeni Sabah Gazetesi*’nde yapılan haberin aktarımı ve kısmi yorumudur. Onun ötesinde adada olup bitenlere dair bir kelime bulmak mümkün değildir, en azından biz bulamadık. Bu bağlamda Menderes ve arkadaşlarının adı hiçbir şekilde zikredilmezken akıbetlerine dair de en küçük bir habere rastlamak mümkün değildir. Örneğin, ne idam öncesi yayınlanan 31 Ağustos 1961 tarihli 326 nolu sayıda ne de idamın vuku bulduğu 16-17 Eylül 1961 akabinde yayınlanan 3 Ekim 1961 tarihli 327 ve 31 Ekim 1961 tarihli 328 nolu sayılarda olup bitene dair bir haber ya da makale yer alır. Aynı sessizlik idam yıldönümlerinde yayınlanan 341 ve 342 nolu sayılarda da devam etmektedir. Bu tutumun neden böyle gerçekleştiğini anlamak için derginin ilgili sayılarına daha yakından bakmak icap etmektedir. Önce darbe sonrası yayınlanan uzun makale, sonrasında ise diğer sayılara uzanarak bir çözümleme denemesi yapmaya çalışacağız.

Muhafazakârlar Neyi Muhafaza Eder?

310 nolu sayı ve içeriğini incelemeye geçmeden önce bu konuya dair en çok yazan düşünürlerden İsmail Kara’nın bir gözlemini aktarmak yerinde olacaktır. Kara (2017a:1) “27 Mayıs Darbesi’nin Dini Var Mı?” başlıklı yazısında konunun çok yönlü irtibatı ve etkileri bağlamında şu tespitleri yapmaktadır:

“Peşinde olacağımız soru şu: Cumhuriyet Türkiye’inde ihtilâllerin, özellikle de 27 Mayıs darbesinin din ile, dinî alanla irtibatı, ilişkisi nedir? Bu soru sadece “tarih olmuş” bir olayın sorusu, o olay içinde yer almış kişilerin, kurumların, çevrelerin, hatta fikirlerin sorgusu, muhakemesi ve tahlili olsaydı, işimiz muhtemelen daha kolay ve rahat olacaktı. Halbuki devamlılık kazanan darbe hadisesinin bizzat kendisi, programı ve mantığının yahut tortuları ve neticelerinin, bugün en geniş manasıyla dinle alakalı bütün sahalarda deveran eden karmaşık bir zihniyete, bir ilişkiler ağına, aktüel olarak siyasî akışı ve dinî yaklaşımları hâlâ etkileyen, yer yer belirleyen bir mahiyete bürünmüş olması soruları ve sorguları daha hayatî, bir o kadar da zor ve çetrefil kılıyor. Ayrıca meseleye nereden, hangi önceliklerle baktığınıza göre cevapları değişiyor, problemleri derinleşiyor.” (Kırş.: Ete vd., 2012:5)

Darbeden sonraki ilk sayı olan 310’da yayınlanan “İlahi Kanunlar Şaşmıyor” adlı uzunca makale (16 sayfalık derginin 9 sayfası) imzasız yayınlanmış. Ancak bu tür yazıların çoğunun derginin sahibi ve yöneticisi sıfatıyla Eşref Edib tarafından yazıldığı bilinmektedir. Latin harflerle de olsa ayet ve hadis alıntıları ile sıklıkla desteklenen uzun yazı, din siyaset ilişkisinin okunması ve yorumlanması bakımından örnek bir metin olabilecek karakterdedir.

“Hak ve adalet, er geç, mutlaka yerini bulur.” tespitiyle açılan makale sonrasında da doğrudan değilse de dolaylı olarak yine alıntılarla devam eder. Sonrasında, isim vermeden Akif’ten aktarma yapar:

“Geçmişten adam ibret almış. Ne masal şey! / Beş bin senelik kıssa yarım hisse mi verdi? / Tarihi tekerrür diye tarif ediyorlar... / Hiç ibret alınsaydı tekerrür mü ederdi?” (S. 310:146)¹

¹ Yazı boyunca dergi atıfları, S, *Sebilürreşad*’ı göstermek üzere sayı ve sayfa numaraları şeklinde metin içinde atıflarla gösterilecektir, (S. 310:146) gibi. Ancak yazarı makale başlığı belli olan atıflarda normal APA sistemi kullanılacaktır.

Bunun üzerine yoruma başlayan Edib, önce Meşrutiyet idaresinin milletin ve memleketin başına açtığı dertleri sayıp, sonra da nasıl cezalarını bulduğuna işaret eder. Arkasından tek parti döneminde yapılan zulüm ve haksızlıklar ve onların da cezalarını bulmaları ve nihayet “onların yerine gelenler bütün bu fenalıkların, zulüm ve ceberutların... bertaraf edileceğini, memlekete hakiki hürriyet ve demokrasi getireceklerini... söylediler. Fakat çok geçmeden bunlar da gidenlerin kötü yolunu tuttular.” (S. 310:146). Edib’e göre ortalık kıyamet senaryolarındaki karmaşıklığı andırıp parti liderleri de kendi kavgalarına devam edince, “mutlaka partiler üstü bir müdahaleye ihtiyaç zaruret halini almıştı.” (S. 310:147).

Öyleyse bu partiler üstü güç kimler ya da hangileridir, mevhum sorusuna cevap bulmak gerekmektedir. Dergiye göre bu konuda iki “mukaddes” müessese vardır: Din ve ordu ki biri “maddi varlığı, diğeri de manevi varlığı” temsil etmektedir. İnsanlar benliklerinin esiri olup yanlış yaptıklarında onlara önce dini kaynakların sunduğu doğru yola getirici imkanlar sunulur, bu tarih boyu hep böyle olmuştur. Ama dergiye göre, “Kur’an ancak ona inananlara rahmet ve şifadır. İnanmayanlara, zalimlere karşı zulümlerini arttırmaktan başka bir faydası yoktur.” Muhtemelen çıkarımın daha etkileyici olması için kalın harflerle ayetlerin Latince okunuşlarını da vermeyi ihmal etmez (İsra 17/82)² (S. 310:147).

Ziya Paşa’nın (1825-1880) ifadesini aynen aktarmasa da zımnem aktaran Edib, söz ve nasihatın kâr etmediği yöneticilerin ülkeyi daha büyük bir felaket ve izmihlale sürüklemelerini önlemek için “faziletli, imanlı, kahraman Türk ordusu için bu müdahale farz olmuştu,” diye fetva vererek milletin de ondan bu vazifeyi beklediğini ifadeden de geri kalmaz. Sonuç olarak da ordunun hızlı ve cesaretli müdahalesi sonucu darbenin “kansız ve zararsız” gerçekleştirilmiş olmasını “Allah’ın inayet ve tevfikine” bağlar ve ordunun da bu hareketle hem milletin hem uluslararası camianın hem de Allah’ın rızasını kazandığını teyit eder. Çünkü ona göre, “medeni dünyada görülmedik bu kadar müstesna bir başarı, ancak tevfihi ilahi eseri olabilir.” (S. 310:147). İlginç olanı bu yorumun darbe sonrası Diyanet İşleri başkan yardımcılığı görevine getirilen emekli General Sadettin Evrin’in (1897-1981) bakışı ile neredeyse birebir örtüşmesidir. Evrin, Enbiya 21/107. ayetinde Hz. Peygamber için kullanılan “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik” ifadesinin Ebced Hesabı yoluyla 27 Mayıs Darbesi’ne işaret ettiğini yazmıştır. Evrin’e göre, ilgili ayetin Ebced Hesabı ile 27 Mayıs 1960’tan bir ay sonra giren Hicri 1380’i göstermesi darbenin rahmet olduğunun bir alameti olarak alınabilir. (Evrin, 1961: Önsöz; aktaran Kara, 2017a:7).

Bu meyanda derginin üzerinde durduğu iki temel prensip de okuyucuya hatırlatılarak aslında okumalarında tarafsız olduğu vurgulanmak istenir. Bunlardan birisi olayların manevi cephesinin dikkate alınması ki bu konuda Tanrı’nın koyduğu kanunların değişmeyeceğini vurgulayan ayetin metni kalın yazı ile sunulur (Ahzab 33/62; Fatır 35/43; Fetih 47/23). Allah’ın her şeyi çekip çevirdiği, kontrol ettiği, zalimlere mühlet verdiği ama ihmal etmediği çeşitli örneklerle hatırlatılır. İkinci prensip ise derginin her zaman ve şart altında tarafsızlığını koruduğudur. Bu bağlamda Cumhuriyet Halk Partisi’nin tek partili iktidar yıllarının sonuna gelindiğinde onlara yaptıkları ikazların aynını, aynı ayetleri kullanarak Demokrat Parti iktidarına da yaptıklarını tekrarlamaktadır. Bunun sonucu olarak Edib, Mayıs 1950 tarihli 78. sayıda imzasını atarak yazdığı yazıda kullandığı En’am 6/44-45 nolu ayetleri 310. sayıda Demokratlar adına darbeye destek makamında tekrar kullanır. Her ikisi de kalın olarak verilen ayetlerin meali makalede verildiği haliyle şöyledir:

“Vaktaki onlar kendilerine hatırlatılan şeyleri unuttular, Allah’ın emirlerine arka çevirdiler; biz onlara her şeyin kapılarını açtık, içlerindeki ortaya dökmek için onlara her türlü fırsatı verdik. Zevk, refah, saltanat, debdebe ve darat içinde yüzdüler. O hale

² Dergideki yazılarda kullanılan alıntılarda dönemin şartları ve alışkanlığı çerçevesinde genellikle kaynak verilmese de biz bulabildiklerimizi mutlaka göstermeye çalışacağız.

geldiler ki kendilerine verilen bu şeylerle keyiflerinden, gururlarından ne yapacaklarını şaşırıyorlar, şımardıkça şımardılar. Azgınlaştıkça azgınlaştılar. Allah'a karşı meydan okumaya başladılar. Artık hiçbir kuvvet bizi yıkamaz, diyecek kadar gururlandılar. İşte tam böyle keyif ve gurura düştükleri sırada (ahaznahüm bağteten) ansızın onların enselerinden yakaladık, yerin dibine geçirdik. Bir anda ümitsizliğe, müthiş yeis ve fütura düştüler. İşte bütün zalim milletlerin kökü böyle kurudu, arkası böyle kesildi. Hamd, bütün âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur." (S. 310:148)³

Aynı görüşü delillendirme babında Edib'in kullandığı bir başka ayet ise İbrahim 14/45'tir. Yine metin ve meali ile kalın yazı olarak verilen ayetin makaledeki meali şöyledir: "Biz sizi o zalimlerin yerlerine getirdik. Onlara ne yaptığımız, onları ne hale getirdiğimiz apaçık görüldü. Eğer siz de onlar gibi olursanız, onların akıbetine uğrarsınız. İnsanlara ibret olmak için biz böyle misaller getiririz." (S. 310:148)⁴. Ayetlerin akabinde ise Edib, doğru yoldan sapıp "zulüm ve istibdat yolunu" tutan Demokrat Parti iktidarı "hakkında da zalimlerin akıbetine dair ilahi kanun tecelli etti. Mahv u perişan oldular." diyerek konuyu bağlamaktadır.

Bundan sonra ise konuyu Celal Bayar'a (1883-1986) getirip onun Demokrat Parti lideri sıfatıyla CHP'den çok da farklı olmayarak Bursa'da yaptığı bir konuşmasında dini değerlere nasıl saldırdığını, bunun sonucunda da bugün Allah'ın gazabı ve intikamına maruz kalarak kıskıvrak yakalandığını ve cezasını bulduğunu ifade ediyor. Makalenin bu bölümünde Edib, Bayar'ın Bursa konuşmasına yazdığı ve *Sebilürreşad*'in 39'uncu sayısında (Nisan 1949) yayınladığı "Celal Bayar Gladistan'dan mı ilham aldı?" başlıklı yazısını aynen iktibas ederek kendi yargılanma sürecini özetleme yoluna gider (S. 310:149-151). Daha sonra da devlet ve hükümet reisi sıfatıyla Cemal Gürsel'in ağzından memleketin içine sürüklendiği felaketlerin baş sorumlu olarak Bayar'ın olduğunu şöylece belgeliyor: "Bütün fenalıkların Reiscumhur Celal Bayar'dan geldiği hakkında memlekette umumi kanaat vardır." Aynı görüşleri "Din ve vicdan hürriyeti ve laiklik" konusunda uzunca yazısını yeniden yayınladığı A. Fuat Başgil'in 4-9 Haziran 1960 tarihlerinde *Cumhuriyet Gazetesi*'nde çıkan yazılarına dayanarak teyit eder. Bayar konusunda Edib'in sıklıkla gündeme getirdiği bir başka konu da onun başta Papa, Patrik olmak üzere diğer dış güçlerle ilişkisi, hatta ittifakıdır. Bu yazıda da aynı şeyleri gündeme getirmekten çekinmez. Enam Suresi 44-45 ayetleri bölerek tekrar konuya odaklı bir kez daha tekrar eder ve birçok surede geçen (Bakara 2/258; Âl-i İmran 3/86, 140) "Vallahu layehdil kavmez zalimin" (Allah zalim toplumu hidayete ulaştırmaz) ayetini mealsiz doğrudan vererek paragrafı bitirir (S. 310:152-153).

Derginin ve Edib'in olayı okumasının anlığını, heyecanını ve kısmen yüzeyselliğini darbenin askeri sözcüsü ve kaderin tecellisi ile daha sonra 12 Eylül 1980 Darbesi'nin mağduru Albay Alparslan Türkeş (1917-1997) tarafından radyodan okunan bildiriye verdiği tepkide de görmek mümkündür. Edib'e göre, o günkü kaos ortamında Tanrı'nın doğrudan yardımı olarak 27 Mayıs sabahı ezanlarla birlikte radyolardan duyulan şu ses memleketin kurtuluşunun anonsu idi: "Türk silahlı kara, hava ve deniz kuvvetleri, yurdun idaresini eline almışlardır. Gayemiz, hırslı politikacılar yüzünden zuhuru muhtemel kardeş kavgalarına meydan vermemek ve en kısa zamanda hakiki demokratik nizamı kurmaktır." (S. 310:153). Devamında gelen iyi niyetli okumalar ve yorumlar bakış açısındaki naifliği ortaya koymaya kâfidir:

"Herkes heyecan içinde... Adeta inanamıyor... Bu kadar mesut bir inkılap bu kadar sürat ve maharetle, hiç kimsenin burnu kanamadan bu kadar başarı ile nasıl olur? Türk

³ Edib, her ne kadar ayetin mealini bu kadar uzun verse de bu aslında hayli tefsirli bir mealdir. Mesela, DİB. meali şöyledir: "Kendilerine hatırlatılanı unuttuklarında, onlara her şeyin kapısını açtık; kendilerine verilene sevinince ansızın onları yakaladık da umutsuz kalıverdiler. Zulmeden milletin kökü böylece kesildi. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur."

⁴ Yine aynı şekilde Edib'in sunduğu hayli tefsirli bir meal. Bkz.: DİB. Meali: "Üstelik kendilerine yazık edenlerin yerlerinde oturdunuz. Onlara, yaptıklarımız da sizlere açıklanmıştı. Size misaller de vermiştik."

milletine ne büyük lütf-i ilahi. Şanlı kahraman ordumuzun bu müdahalesi bütün endişeleri bertaraf ediyor. Memleket huzura kavuşuyor. Artık keyfi idarenin kalkarak tamamıyla demokratik kurulacağına kalplere bir itminan geliyor...” (S. 310:153).

Belki yazıdaki en dikkat çekici gerçekçi nokta, siyasi problemlerin kaynağı olarak güçler ayrımının anayasaya konmamış olması ve iktidara gelen her partinin bunu kendi lehine kullanmasıdır. Edib’e göre “diktatörlük hevesleri hep bu yüzden geliyordu. Çünkü kanun vaziyet buna müsait telakki ediliyordu. Halk Partisi bu kanunu yaptı, demokratlara böylece teslim etti. Onlar da aynı yoldan yürüdüler.” Sonuçta, Dergi’ye göre, 27 Mayıs Darbesi’ni aslında bir hükümet değişikliği değil, “aynı zamanda bir rejim ıslahı” olarak görmeli ve “bundan ciddi surette memnun olmalıdır...” “Binaenaleyh bu vazifenin, ciddi ve samimi surette partiler üstü bitaraf bir kuvvet olduğu bütün milletçe kabul ve teslim edilen ordu tarafından ifası, bir taşla iki kuş vurmak kabilinden, Türk milletine karşı Allah’ın büyük bir lütf ve ihsanı olmuştur.” Öyleyse bu mühim işi büyük bir gayret, samimiyet ve özveri ile üstlenmiş olan “kahraman şanlı ordumuzun güzide evlatları olan Milli Birlik Komitesi ve hükümeti etrafında yekpare bir vücut olarak birleşmeli, bütün kudret ve takatiyle yardıma koşmalı, en küçük bir ihtilaf ve ayrılıktan çekinmelidir. **İnnellahe lemaal muhsinin.**” (S. 310:153-154). Edib’in, mealini bile vermeye gerek görmeyerek kalın vurgularla yazısını noktaladığı ayetin tamamı şöyle: “Ama Bizim uğrumuzda cihat edenleri elbette yollarımıza erdirtireceğiz. Allah şüphesiz, iyi davrananlarla beraberdir.” (Ahzab 29/69). Dergi böylece, 27 Mayısçıların Allah uğrunda cihat eden kimseler olduğunu Kur’an’dan bir kez daha delil getirerek bu uzun yazıyı sona erdirmiş olur.

Sisteme Entegre Olmak

Böylece Temmuz 1960 tarihli 311 nolu sayıya gelmiş oluyoruz. Dergi, göstermek söylemekten iyidir, fehvasında bu kez kapakta iyilerin reisinin kim olduğunu göstermek gereğini hissederek “Milli Birlik Komitesi Reisi ve Devlet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel” alt yazısı ile Gürsel’in üniformalı resmini kapağa taşıyarak çıkmıştır.

İkinci sayfada “Resmi Tebliğ” üst başlığı ve “Dine hiçbir suretle müdahale edilemez” alt başlığı ile Ankara Anadolu Ajansı’ndan naklen Türkiye Cumhuriyeti Milli Birlik Komitesi’nin 35 numaralı tebliği verilir:

“Vicdan hürriyetinin hazinesi olan mukaddes dinimizin, irticai ve siyasi cereyanlara âlet edilmeden, saf ve lekesiz kalması, Millî Birlik Komitesi’nin en büyük emelidir.

Vatandaşlarımızın din hakkındaki inanış ve ibadetlerine ‘Ne kanun ve ne de zor kuvveti ile’ müdahale edilemez.

Bu maksatla, şunu kesin olarak belirtmek isteriz ki bazı teşekkül ve şahıslar tarafından yapılan, ezan ve Kur'an-ı Kerim’in Türkçe okutulması mecburiyeti gibi, vatandaşlarımızın zihinlerinde yanlış kanaatler uyandıracak istidattaki beyan, tefsir ve propagandalar, hiçbir suretle Millî Birlik Komitesi’nin fikirlerini ifade etmez.” Millî Birlik Komitesi (*Resmî Gazete*, 30 Temmuz 1960, s. 1856) (S. 311: 162).

MBK’nin bu tebliğinin nedeni, Edib’in ezan sesi nidası gibi gördüğü ihtilalin mesajını radyodan okuyan ve aynı zamanda kendisi de MBK üyesi olan Albay Alparslan Türkeş’in 17 Temmuz 1960 tarihli Cumhuriyet gazetesine verdiği röportajda gündeme getirdiği görüşlerdir. Sorular ve cevapları hayli manidar olan röportajdan bazı kesitler şöyledir:

“Atatürk inkılapları onun ölümünden sonra yerlerinde saymamış olsalardı, belki de bu davayı şimdiye kadar halletmiş olacaktık.”

- Atatürk inkılapları yerlerinde saymadılar, gerilediler. Din, kıyafet ve en mühimi zihniyet sahasında gerilediler.

Kıyafet derken Türk kadınına o utanılacak kılığa sokan çarşafı kastediyorsunuz değil mi? (sualime bir sualle mukabele etti).

- Son zamanlarda Anadolu'yu hiç dolaştınız mı? Çarşafın nasıl kapkara bir yangın halinde bütün yurdu sardığını gördünüz mü?

İnkılaplar mevzuunda yalnız din, kıyafet ve zihniyette mi geriledik?

-Hayır, Türkçecilikte de... Türkçecilik bu millete Atatürk'ün en büyük, en faydalı hediyelerinden biri idi. Evvela ezanı Arapça okutmakla buna ihanete başladılar.

Ya Kur'an'ın Türkçeleştirilmesi teşebbüsleri? Sabıkların [Demokratların] baltaladıkları bu teşebbüslere taraftar mısınız?

-Mutlaka... Türk camiinde Türkçe Kur'an okunur, Arapça değil” (Cumhuriyet Gazetesi, 17 Temmuz 1960).

Röportajdaki soruların ve cevapların kışkırtıcılığı, hakaretimiz dili ve dindarları hedef alması gözlerden kaçmıyor. Edib’in bu röportajı ve ilgili tartışmaları okumamış, görmemiş veya duymamış olması mümkün değildir. Zira resmi tebliğe yine imzasız yazdığı yorumunun açılış paragrafında, “Hakikaten böyle bir tebliğe ihtiyaç vardı. Çünkü Müslüman Türk halkını endişeye düşürecek, manevi hislerini rencide edecek yanlış birtakım beyanlar, tefsirler ve propagandalar ortalığa yayılmıştı.” diyerek muhtemelen Türkeş’in görüşlerine atıfta bulunmakta idi. Ama ona göre endişeye mahal yoktur, “komitenin bu fikirde olduğuna dair zahiri bir delil yoktu. Bu hareket, yakışsız bir istismardan ibaret idi.” Ona göre, “bu tebliğ ile Müslüman Türklerin gönüllerindeki hüznün ve keder gitmiş, kalplere huzur ve itminan gelmiştir.” (S. 311: 162). Bundan sonra ezan ve Türkçe ibadet denemelerini ve Müslümanlarda açtığı yaraları betimleyen iki paragraflık yorum yapan Edib, milli birlik, beraberlik, devlet, vatan ve vazife vurgusu yapmakta, ilahi görevle gelmiş ve ilahi yardımın arkasında olduğu MBK’ya tam destek isteyerek yazıyı bitirmektedir.

“Fikirleri tesettüre uğratacak, gönülleri rencide edecek, iman ve itikatları sarsacak her türlü ayırıcı tefrika ve nifaka sürükleyici hareketlerden sakınmak, millet ve devletimizi selâmet ve saadete isal etmek için bütün gayret ve samimiyetleriyle çalışan fedakâr Millî Birlik Komitesi ve hükümeti etrafında, ona tam bir itimat ve rabt-ı kalb etmek, onun

gösterdiği hak ve fazilet yolunda yürümek, her Müslüman Türk için dinî, vatanî bir borçtur.” (S. 311: 163).

Derginin kalanında da MBK üyelerinden Albay Mücib Ataklı'nın “Milli Birlik Komitesi'nin hedefi” Yarbay Ahmet Yıldız'ın “Radyolarımızda dini yayınlar” ve Nezihe Araz'ın uzunca “Din ve vicdan hürriyeti” adlı makaleleri yer almaktadır. Bir önceki sayıda da Başgil'in din ve vicdan hürriyetine dair yazısının yer aldığını hatırlayalım. MBK tebliğinde de benzer şeylerin vurgulandığı düşünülürse durumun manidarlığı ortadadır. Hal böyle olunca, “Edib'i ve onun gibi düşünen muhafazakâr mütedeyyin münevverleri bu söyleme mecbur eden nedir?” sorusu zihinleri meşgul etmektedir. Bu sorunun cevabını tartışan Kara, darbelerin dinle ilişkisi bağlamında üç etkin taraftan bahsetmektedir. Bunlardan birincisi, ihtilali gerçekleştiren, silahlı güce sahip ve kendilerini devletin ve rejimin sahipleri ve koruyucuları olarak gören askerlerdir. Bunlar her defasında hem kurumlar hem de basın yoluyla doğrudan ya da cebren dini kontrol altına almak istemişlerdir. İkinci grupta ise her darbede inanç, düşünce ve yaşama şekilleri çeşitli hakaret ve tenkitlere maruz bırakılarak dönüştürülmek ve sisteme bağlılıkları artırılmak istenen mütedeyyin halk, “dini-siyasi gruplar, cemaat ve tarikat yapıları” yer almaktadır. Üçüncü grupta ise uluslararası güçler ve yapılanmalar görülmektedir (Kara, 2017a:1-2). Edib'in şahsında *Sebilürreşad*'da temsil edilen bu duruşun karşılığını ne olduğunu anlamak için yine Kara'ya müracaat etmekte fayda var:

“Bu hissiyatın darbeci siyasî odağın din merkezli olarak yapmak istediklerinden birinin ciddi bir karşılık bulması manasına geldiğinde şüphe yoktur. Fakat aynı zamanda siyasî güce ve devlete karşı doğrudan muhalefeti benimsemeyen, böyle kriz ve şiddet zamanlarda sabır- tahammül- temkin ‘politika’larını devreye sokarak geriye çekilen, nihayetinde üzerlerine kapanan kapıların açılacağı uygun zamanı kollayan mütedeyyin kesimin, karsısındaki taraflardan biriyle, bir yerden münasebete geçerek bunun üzerinden inancını ve varlığını sürdürme tekniklerine de kuvvetle işaret eder.” (Kara, 2017a: 6).

Sebilürreşad'ın darbeciler karşısındaki duruşunu özetlemesi açısından Kara'nın tespitleri çok dikkati caliptir. Dergi, bir taraftan farkında olmadan ya da farkında olarak dini söylem ve argümanları kullanarak güç kullanmayı ve belli bir yere kadar inanca müdahaleyi normalleştirirken diğer taraftan sisteme entegre olmayı ve sistem üzerinden inancını, değerlerini korumayı hedeflemektedir. İlginç olan tabii ki bir defa müdahalelere açık hale gelen mütedeyyin yapı hiçbir zaman vesayetten kurtulamayacaktır. Kara'nın yerinde tespitiyle ifade edersek, MBK'da yer alan Mehmet Özgüneş'in (1921-1991) 1960 darbesi, 1970 muhtırası ve 1980 sonrası kurulan hükümetlerde Diyanet'ten sorumlu bakan olarak yer alması tesadüf olmasa gerektir. Aksine bu hem kurumsal (Diyanet ve İHL-İlahiyat) hem de halk bazında dini anlayış, tutum ve davranışların inşası anlamında önemli bir adımdır (Kara, 2017a:3-4).

Sebilürreşad'ın 311'den sonraki sayılardaki yayın siyasetinin de genellikle bu çizgi üzerinden devam ettiğini görmek şaşırtıcı değildir. 318'den başlamak üzere en sık takip edilip gündeme taşınan konulardan birisi Diyanet'tir. Bu sayıdan başlamak üzere MBK üyesi Yarbay Ahmet Yıldız'ın Diyanet hakkındaki konuşmaları ve Diyanet'le ilgili diğer konular dergi sayfalarında yerini alır (S. 318; 319; 321; 323; 325; 326; 332; 336; 337;338;339; 347;348; 350; 351; 356). Sayın Yıldız'a yönelik en temel tenkit 361. sayıda Risale-i Nur'a saldırısı ya da yapılan saldırılarda savunmaması ve suskunluğu nedeniyledir. (S. 361:166-169).

Öte yandan derginin Yassıada'da olup bitenlere dair derin bir sükût ve karartma içinde olduğu çok bariz. İncelediğimiz sayıların hiçbirinde Yassıada yargılamalarına dair doğrudan bir makale, yazı, kapak konusu herhangi bir şey bulunmamaktadır. Tek istisnası 321. sayıda yer alan “Memleketin çektiği kimlerden?” adlı yorumsuz kısa iktibastır. Habere göre, *Yeni Sabah Gazetesi* baş makalesi Yassıada başsavcısının “bu memleketin başına ne gelmişse, hep münevverlerden gelmiştir” sözünün yorumuna ayrılmıştır. “Baş savcının içten kopan feryadı

hiç de haksız değildir.” diye başlayan makale, “Mesuliyetler apaçiktır ve gün gibi aşikârdır: Memleketin mukadderatını bir buçuk asırdır ellerine alanlar münevverlerdir. Bu devrede başarı olmuşsa, şerefi onlara aittir. Uğranılan musibet, bela ve felaketlerin de sorumluluğu onların omuzlarında olmak mantıklı olmaz mı?” sorusu ile sona ermektedir. (S. 321:334). Böylece hem *Yeni Sabah* hem de *Sebilürreşad* okuyucuları Yassıada’da yargılananların memleketi içine düşürdükleri kaos, şiddet ve kötülüklerden dolayı suçlu olduklarını ve cezalarını çekmeleri gerektiğini öğrenmiş olurlar. Yine de idamlardan yaklaşık iki hafta sonra 3 Ekim 1961 tarihinde yayınlanan 327. sayıda müspet menfi hiçbir haber yer almaz. Dergi bu konuda adeta lal kesilmiştir ki aynı sessizlik idam yıldönümüne denk gelen sonraki sayılarda (S. 341; 342) da sürmüş görünmektedir.⁵

Kendi yargılanması konusundaki adaletsizlik ve usulsüzlükleri sıklıkla gündeme getiren Edib’in (S. 333, 335, 339) benzer endişeleri Yassıada yargılamaları konusunda da gündeme taşınması tutarlılık açısından beklenirdi. İnsan aynı insan, ülke aynı ülke, sistem aynı sistem ise kendisine karşı yapılan haksızlıkların başkalarına karşı da yapılmadığından nasıl bu kadar emin olduğunu göstermesi ümit edilirdi. Kaldı ki, genç Türkiye Cumhuriyeti’nin çok partili sisteme geçme deneyiminin uğradığı bu şok ve hayal kırıklığı yerli ve yabancı basın tarafından şaşkınlıkla izlendiği için dönemin basın-yayın organlarında bu konuda yüzlerce fikir, düşünce, söylenti, yazı ve belge mevcuttu. Edib’in bunları görmemiş, duymamış ve okumamış olması düşünülemez ancak buna rağmen derginin bu konudaki derin sessizliği ya yoğun bir baskı ya da örtülü bir iş birliği olarak algılanabilir. Fakat yargı ve ceza sistemini az çok tanıyan bir kimse olarak Edib’in kolay kolay baskılara baş eğmeyeceği olasılığı hayli yüksektir ya da ilerleyen yaşına rağmen ondan beklenen bu konuda ilkeleri savunması idi. Çünkü bu, daha yeni yeni rayına oturmaya çalışan başlangıç aşamasındaki sisteme yapılan ilk müdahale olduğu için uzun vadede bunun daha büyük problemlere yol açacağı ve alışkanlığa dönüşeceğini öngörmesi beklenebilirdi. Yine de aleyhte haberlere karşı MBK’nın da İstiklal Mahkemeleri’nin benzeri olarak İnkılap Mahkemeleri tesisi teşebbüsü baskıların çok da hafife alınacak bir tarafı olmadığını göstergesidir. (Toker, 1991: 225-227).

Ancak genel muhafazakâr duruşun darbelerle ilişkisi açısından Kara’nın şu tespitleri fikir vereceği kadar ufuk açıcı olacaktır:

“Zor soru şurada: *Sebilürreşad*’ın benzerleri çok olan bu tavrı yahut 27 Mayısçılarla münasebetleri iyi olan Erbakan’ın 60’lı yıllar biterken ‘önce ahlâk ve maneviyat’ sloganıyla yola çıkan bir siyasî hareketin öncülüğünü yapması, Necip Fazıl’ın *Rapor 13*’te 12 Eylül darbesini methiyeler düzerek karşılaması... Türkiye’deki İslâm meselesine, dinî düşünce ve hareketlere nasıl, ne yolda, hangi istikamette etkide bulunmuştur? Kişileri kaldırım, yerine 12 Eylül ve 28 Şubat süreçlerine alenen veya zımnen destek veren cemaat ve tarikat yapılarını veya muhafazakârların idaresindeki dernek ve vakıfları koyun, soru ağırlığından hiçbir şey kaybetmeyecektir.” (Kara, 2017a:6-7)

Öyle görünüyor ki Edib, 27 Mayıs’a karşı olan destekleyici ve kutsayıcı bakışında çok da yalnız değildi. Bunu tam olarak ortaya koymak için belki daha geniş ve mukayeseli bir okuma yapmak zaruridir. Yine de Kara’nın tespitleri, muhafazakâr düşünce ve düşünürlerin darbeler karşısındaki bu neredeyse geleneksel destekleyici tutumlarındaki devamlılığı tam da darbelerin hedeflediği şekilde onların sistemle entegrasyonunu bir şekilde sağlamış gibi görünmektedir (Özel, 2016:261-263). Kara’nın tespitlerinin benzerini ya da devamını 15 Temmuz Darbesi Soruşturma Komisyonu’na verdiği cevaplarda sabık Dışişleri Bakanı ve Başbakan Ahmet

⁵ Aslında bu bir açıdan bakıldığında kendi içinde tutarlı bir yaklaşım gibi de okunabilir. Zira *Havadis* ve benzeri bazı gazetelerin önce övüp sonra sövmelerine oranla bu daha makul bir çizgi olarak da görülebilir. (Gülmez ve Aşık, 2014: 92).

Davutoğlu da FETÖ'nün 12 Eylül ve 28 Şubat darbeleri için takındığı tavır bazında yapmaktadır:

“O günlerde, üniversite gençliğinin bir mensubu olarak bizler için 12 Eylül darbesini ‘hayırlı bir gelişme’ olarak tanımlayan bir yapıya şüpheyle yaklaşmak doğal bir tavidir. Bugünden geriye baktığımızda bu yapının darbe aşkının o yıllara kadar gittiğini söylemek mümkündür. Bu örgütün darbeci mantığı ve yaklaşımı ile ilgili istifhamların yoğunlaştığı yıllar ise millet iradesi ile iş başına gelmiş hükümetin post-modern bir darbe ile devrildiği 28 Şubat dönemi olmuştur.” (Davutoğlu, 2017:35-36).

Zor olan çıkarım, evvela, acaba bugün Davutoğlu'nun FETÖ için yaptığı yorumları Edib ve *Sebilürreşad* için yapıp yapamayacağımızdır. İkinci olarak, 28 Şubat ve 15 Temmuz'da olanları lanetlediğimiz şiddetle Edib'in 27 Mayıs'ı niçin bir felaket olarak göremediği ve lanetlemediğidir. Yoksa o da bütün uyarılarına ve eleştirilerine rağmen bu tutumu ile sisteme entegre olmuş ve sistem tarafından yutulmuş mudur? (Özel, 2016:261-263; Akça, 2010:403-406).

Sonuç

Tarih ve özellikle Türkiye darbeler tarihi çetrefilli ilişkilerle doludur (Kara, 2017b:1). Edib'in heyecan ve dini gayretle yazdığı yazılardaki samimiyetinden şüphe duymamakla beraber, şimdi gün yüzüne çıkan belgelerde, aslında darbenin alt yapısını oluşturmak için ülkenin bile isteye belli güçler ve odaklar tarafından çıkmaza sürüklendiği ortaya çıkmıştır. Hal böyle olunca, Edib'in çıkarımlarının ve belki suçlamalarının bir kısmının hayli sorunlu olduğu görülecektir. Bu bağlamda kişilerden ziyade adalet, dürüstlük, doğruluk, eşitlik gibi temel prensiplere odaklanarak okuma ve yorum yapılsa daha isabetli olurdu diye düşünmeden edemiyor insan.

Elbette Demokrat Parti yönetimi birçok açıdan tenkit edilebilir, edilmiştir de. Örneğin, Bayar, Menderes ve Refik Koraltan'la (1889-1974 beraber partinin ilk dört kurucudan birisi olan ve Dışişleri Bakanlığı da yapan Fuad Köprülü (1890-1966) yönetimdeki otoriter yapıyı tenkit ederek 1956'da partiden tamamen istifa etmiştir. Buna rağmen, sonuçta beraat etse de Yassıada'da yargılanmadan kurtulamamıştır. (Karpaz, 2001:397-398).

Günlük siyasi ve ekonomik sorunların çözümü için kurtarıcı olarak askeri güçten medet ummak, hele de bir yönetim sisteminde ilk defa ise, birçok bariz tehlikeleri beraberinde taşımaktadır. Öncelikle bu sığınma ve yardım isteme arzusu hem askerler hem de siviller açısından alışkanlık haline gelebilir. İkinci olarak, meseleleri medeni bir şekilde çözmek yerine silahlardan yardım beklemek, hele de adında barışı taşıyan Müslümanlar için, oldukça gayri medeni bir çözüm gibi görünmektedir. Üçüncü olarak, şiddet şiddeti doğuracağı için darbeler, problemleri çözmek yerine onların katlanarak art(ırıl)masından başka bir işe yaramayacaktır. Maalesef, 1960 ve sonrası vuku bulan tüm askeri ve yarı askeri müdahaleler bu gerçeğin canlı tanıklarıdır. Dördüncü ve son olarak, hangi çeşidi olursa olsun, güç her zaman insanı bir şekilde bozar. Bu da ne yazık ki bütün darbelerle ispatlanmış bir başka gerçektir. Edib'in ilahi yardım sonucu geldiklerine inandığı 27 Mayıs askerlerinin Menderes ve arkadaşlarına reva gördüğü yargılama ve cezanın vahameti de tarihinin şahitliği ile sabittir.

Kaynakça

Akça, İ. ve Paker E.B. (der.). (2010). “*Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi*”, *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*. İstanbul: İstanbul Bilgi Ü. Yay.

Albayrak, S. (29 Mayıs 2012). “Sırâtımüstakim Yeni Harflerle Neşredildi”.

<http://www.dunyabizim.com/manset/9991/sirtimustakim-yeni-harflerle-nesredildi.html>

(erişim: 12.2.2018).

Cumhuriyet Gazetesi. (17 Temmuz 1960).

- Davutoğlu, A. (2017). *Tarihe Kayıtlar: TBMM 15 Temmuz Darbe Girişimi Araştırma Komisyonuna Verilen Cevap*. İstanbul: Küre Yay.
- Ete, H., Baş, N., Sancar, M. ve Özgürel, A. (2012). *Türkiye Darbeleriyle Yüzleşiyor*. Ankara: Seta Yay.
- Evrin, S. (1961). *Allah Bizimle*. Ankara: DİB Yay.
- Gülmez, N. ve Aşık, S. (2014). “27 Mayıs 1960 Darbesi Sürecinde Havadis Gazetesi”. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 12. s. 3. ss. 72-96.
- Gün, F. (2001). *Sebilürreşad Dergisi Ekseninde- Siyaset ve Laiklik 1948-1954, Çok Partili Hayata Geçerken İslamcılara Göre Din*. İstanbul: Beyan Yay.
- Kara, İ. (2017/a). (05 Ocak 2017). “27 Mayıs Darbesinin Dini Var Mı?”
<https://www.gzt.com/yazarlar/ismailkara/27-mayis-darbesinin-dini-var-mi-2035343>
(erişim: 2.2.2018).
- Kara, İ. (2017/b). (14 Mayıs 2017). “27 Mayıs Anayasası (Yahut Yeni Anayasa) Hakkında ‘Dini Görüş’?”
<https://www.gzt.com/yazarlar/i%CC%87smailkara/27-mayis-anayasasi-yahut-yeni-anayasa-hakkinda-din-gorus-2037906> (erişim: 2.2.2018).
- Karpat, K. (2001). *The Politization of Islam*. New York: Oxford U.P.
- Özel, İ. (2016). *Üç Zor Mesele*. İstanbul: Tiyo Yay.
- Resmî Gazete* (30 Temmuz 1960). s. 1856.
Sebilürreşad Dergisi.
<https://www.sebilurresad.com.tr>, erişim, 03.03.2017.
- Toker, M. (1991). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973, Yarı Silahlı Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960-1961*. Ankara: Bilgi Yay.